

A Critical Rereading of the Qur'an in Emerging Spiritualities in Light of the Principles of Allamah Tabatabai

Yusof fazilat¹

1. Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith (Corresponding author).
E-mail: youseffazilat@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 2025/09/22
Received in revised form 2025/10/01
Accepted 2025/10/01
Published online 2026/09/22

Keywords:
The Holy Quran, Allamah Tabatabai, "The Magic of Gratitude" (book), Sharia (Islamic Law), Intellect (Aql), Wilayah, New Age Spirituality.

ABSTRACT

The present study aims to provide a systematic critique of the book "The Magic of Gratitude" based on the threefold criteria of Shari'a (Divine Law), intellect ('aql), and guardianship (wilāya) according to Allamah Tabatabai. Employing a critical analysis method, this research was conducted in two stages: first, the text of "The Magic of Gratitude" was categorized according to the three axes of Shari'a, intellect, and guardianship; then, each semantic unit was critically analyzed based on Allamah Tabatabai's principles.

The novelty of this research lies in presenting a three-dimensional analytical model that critiques emerging spiritualities in light of Allamah Tabatabai's views, reveals the mechanisms of secularization of religious concepts within self-development discourse, and explicates the relationship between authentic Islamic mysticism ('irfān) and positive psychology.

The findings indicate that the examined book deviates in all three criteria:

- It reduces Shari'a to "positive feeling" and adopts a lax perspective, considering the abandonment of obligations or commission of prohibitions as no barrier to attracting wealth.
- It presents the law of "whatever you believe, you will receive" without any rational or traditional evidence.
- It directs gratitude not toward God but toward "the universe" or "cosmic frequency," thereby eliminating the principle of divine guardianship (wilāya).

The overall conclusion is that the concept of gratitude depicted in this work, from Allamah Tabatabai's perspective, not only fails to represent true gratitude but also constitutes an instance of "hidden polytheism" (shirk khafī) and "clear misguidance" (dalāl mubīn).

Cite this article: Fazilat, Y (2026). A Critical Rereading of the Qur'an in Emerging Spiritualities in Light of the Principles of Allamah Tabatabai, *History of Islamic Philosophy*, 5 (3), 55-77.

<https://doi.org/10.22034/hpi.2025.548289.1172>

© The Author(s). **Publisher:** Ale-Taha Institute of Higher Education Institute.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hpi.2025.548289.1172>

Extended Abstract

Introduction

The "self-help spirituality" movement, which emerged in the 1990s following the publication of works by authors such as Marilyn Ferguson and Wayne Dyer, functions as a cultural marketplace. It is a hybrid of humanistic psychology, the metaphysics of "positive energy," and a moral neoliberalism that holds the individual entirely responsible for their own mental well-being and financial success. This current, which continues today through best-selling books, online workshops, and social media, reframes structural failures as individual inadequacies in "adjusting one's mental frequency" through metaphors like the "Law of Attraction" and the "Power of Now." In doing so, it establishes "spiritual capitalism" as a pervasive ideology in everyday life.

Self-help spirituality peaked with the book *The Magic of Gratitude* (Rhonda Byrne, 2012), which has become one of the highest-circulation genres of spiritual publication in Iran (Iran Book House Statistics, 2022). By employing terms such as "cosmic energy," "vibrational frequency," and "the intelligence of the universe," the book offers its audience tempting promises like "instant wealth," "ideal relationships," and "perfect health," effectively sidelining the three pillars of "submission [to God] (*`ta`abbud`*), intellect (*`ta`aqqul`*), and devotion [to the Imams] (*`tawalli`*)".

In contrast to this approach, Allamah Sayyid Muhammad Husayn Tabataba'i, in his exegesis *Al-Mizan*, cites the verse "And who is better in religion than one who submits himself to God while being a doer of good..." (Qur'an 4:125). In interpreting this verse, he states: "'Islam al-wajh` (submitting one's face/self) is to disengage from everything other than God, the Exalted" (*Al-Mizan*, Vol. 5, p. 127). He introduces true mysticism as a "systematic wayfaring reliant on three foundations: sound intellect, authentic transmission, and verifiable spiritual discovery" (*Al-Mizan*, Vol. 5, p. 127). Elsewhere, he emphasizes that "the ultimate end of spiritual wayfaring is to attain pure monotheism in the light of the guardianship of the Infallible Imams (AS)" (*Al-Mizan*, Vol. 18, p. 356).

While the title of this research refers to critiquing the general discourse of "Emerging Mysticisms," and *The Magic of Gratitude* is a prominent representative possessing the general characteristics of this intellectual current, it is necessary to clarify that the findings and analyses presented in this article are directly concerned with the content of this specific work. However, since the epistemological foundations and methods employed in this book are shared across other works within this movement, the proposed three-dimensional

analytical model (Shari'ah, Intellect, Wilayah) can serve as a systematic framework for critiquing other instances of this current.

This article seeks, for the first time, to examine the self-help spirituality and secular mysticism movement through a case study of *The Magic of Gratitude*. It will do so by explaining the foundations of monotheistic gratitude and Islamic mysticism based on Allamah Tabataba'i's three criteria, utilizing a qualitative content analysis methodology.

Conclusion

This study aimed to systematically critique Rhonda Byrne's book, *The Magic of Gratitude*, based on the three-dimensional model of Shari'ah (Divine Law), 'Aql (Intellect), and Wilayah (Guardianship) from the perspective of Allamah Tabataba'i. The findings clearly demonstrate that the discourse dominating this book is fundamentally deviant from pure Islamic mysticism in all three dimensions:

Regarding the Axis of Shari'ah: Religious concepts like gratitude are severely reduced to mere "psychological techniques" and "positive feelings." This perspective only permits adherence to obligations and prohibitions if they align with "attracting success," not as an existential necessity. This leads to the secularization of Shari'ah, transforming it into a tool for material objectives. Regarding the Axis of Intellect ('Aql): The book's core claims, particularly the "Law of Attraction," lack any rational, demonstrative basis or reliable traditional evidence. Promoting such beliefs plunges the audience into conjecture and epistemic delusion, deterring them from rational and critical thinking.

Regarding the Axis of Wilayah: The most fundamental deviation of this book is the removal of God from the equation of gratitude and worship. By directing gratitude towards the "universe" or "cosmic frequency," an ambiguous and abstract entity effectively replaces the "True Benefactor." This view not only constitutes shirk (associating partners with God) in worship but also entirely negates any possibility of reaching divine proximity (qurb) and annihilation in God (fana' fillah), which is the ultimate goal of mystical wayfaring.

From Allamah Tabataba'i's perspective, true gratitude entails verbal acknowledgment, heartfelt recognition, and practical obedience to God, which finds its meaning under the light of Wilayah. In contrast, the gratitude depicted in *The Magic of Gratitude* shows a complete absence of this triad. Therefore, this work and its like cannot be classified as "mysticism"; rather, they are self-centric discourses that, under a spiritual veneer, reproduce the archetype of

magic in a modern form, ultimately imprisoning humans within the confines of egoism and material desires. This current constitutes manifest misguidance because it directs people towards the "self" and the "universe" instead of guiding them towards God.

Although this research directly stems from the analysis of *The Magic of Gratitude*, it provides a theoretical model for critiquing the broader current of "Emerging Mysticism." The findings indicate that this book, as a prominent case study, embodies three fundamental pitfalls of this current: the reduction of Shari'ah, the rejection of demonstrative intellect, and the elimination of Wilayah. Consequently, while the scope of this study's empirical findings is limited to one work, its analytical framework can be generalized to critique other related works in this domain.

بازخوانی انتقادی قرآن در عرفان‌های نوظهور در پرتو مبانی علامه طباطبائی

یوسف فضیلت^۱

E-mail: youseffazilat@gmail.com

۱. عضو هیئت علمی مؤسسه آموزش عالی آل طه (نویسنده مسئول).

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف پژوهش حاضر، ارائه یک نقد نظام مند بر کتاب معجزه شکرگزاری برپایه میزان‌های سه‌گانه شریعت، عقل و ولایت نزد علامه است. این پژوهش با روش تحلیل انتقادی در دو مرحله انجام شده است؛ نخست متن کتاب معجزه شکرگزاری در سه محور شریعت، عقل و ولایت طبقه بندی شده، سپس هر واحد معنایی با مبانی علامه نقد و تحلیل شده است. نوآوری پژوهش در ارائه الگوی تحلیلی سه‌بعدی است که به نقد عرفان‌های نوظهور در پرتو آراء علامه طباطبائی می‌پردازد، مکانیزم‌های سکولارسازی مفاهیم دینی را در گفتمان توسعه فردی آشکار می‌سازد و نسبت میان عرفان حقیقی و روان‌شناسی مثبت‌نگر را تبیین می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد کتاب مورد مطالعه در هر سه میزان دچار انحراف است؛ شریعت را به «احساس مثبت» تقلیل می‌دهد و با نگاهی تسامحی، ترک واجب یا ارتکاب محرم را مانع جذب ثروت نمی‌داند؛ قانون «هرچه باور کنی دریافت می‌کنی» را بدون سند عقلی یا نقلی عرضه می‌کند؛ شکر را نه به خدا، بلکه به «کائنات» یا «فرکانس کیهان» عرضه می‌دارد و بدین سان ولایت را حذف می‌کند؛ نتیجه کلی آن است که شکر ترسیم شده در این اثر، از منظر علامه، نه تنها شکر حقیقی نیست، بلکه مصداق «شرک خفی» و «ضلال مبین» است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۳۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

واژگان کلیدی:

قرآن کریم، علامه طباطبائی، معجزه شکرگزاری، شریعت، عقل، ولایت، عرفان‌های نوظهور.

استناد: فضیلت، یوسف (۱۴۰۵). بازخوانی انتقادی قرآن در عرفان‌های نوظهور در پرتو مبانی علامه طباطبائی، *تاریخ فلسفه اسلامی*، ۵ (۳)، ۵۵-۷۷

<https://doi.org/10.22034/hpi.2025.548289.1172>

ناشر: مؤسسه آموزش عالی آل طه

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hpi.2025.548289.1172>

مقدمه

جریان «معنویت خودیاری» (Self-Help Spirituality) که در دهه ۱۹۹۰ میلادی در پی انتشار آثار نویسندگانی چون ماریلین فرگوسن و وین دایر شکل گرفت، به مثابه یک بازار فرهنگی ترکیبی از روان‌شناسی انسان‌گرایانه، متافیزیک «انرژی مثبت» و نئولیبرالیسم اخلاقی است که فرد را مسئول کامل سلامت روان و موفقیت مالی خود می‌داند. این جریان، که امروزه در قالب کتاب‌های پر فروش، کارگاه‌های آنلاین و شبکه‌های اجتماعی تداوم یافته، با استعاره‌هایی چون «قانون جذب» و «قدرت حال»، شکست‌های ساختاری را به ناتوانی فرد در «تنظیم فرکانس ذهنی» بازمی‌نویسد و بدین ترتیب «سرمایه‌داری معنوی» را به‌عنوان یک ایدئولوژی فراگیر در زیست‌روزمره تثبیت می‌کند. معنویت خودیاری با کتاب معجزه شکرگزاری (The Secret) راندا برن (Rhonda Byrne, 2012) اوج گرفت که اکنون یکی از پرتیراژترین گونه‌های نشر معنوی در ایران است. این کتاب با طرح اصطلاحاتی همچون «انرژی کیهانی»، «فرکانس ارتعاشی» و «هوش کائنات»، وعده‌های وسوسه‌انگیزی مانند «ثروت آنی»، «روابط ایدئال» و «سلامت کامل» را به مخاطبان خود ارائه می‌دهد و در عمل، سه رکن «تعبد، تعقل، تولی» را کنار می‌نهد. در مقابل این رویکرد، علامه سیدمحمدحسین طباطبایی در تفسیر المیزان با استناد به آیه «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» (نساء، ۱۲۵)، «و کیست که در دین خود نیکوتر از آن کس باشد که روی خود را تسلیم خدا کرده و نیکوکار است؟» علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌نویسد: «إسلام الوجه هو التجرد عن كل ما سوى الله تعالى؛ تسلیم روی به خداوند به معنای رهایی از هر آنچه غیر خداست می‌باشد» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۵، ص ۱۲۷). علامه عرفان حقیقی را «سلوکی نظام‌مند متکی بر سه پایه عقل سلیم، نقل معتبر و کشف صحیح» معرفی می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۵، ص ۱۲۷). ایشان در جای دیگری تأکید می‌کند که «غایت نهایی سیروسلوک، رسیدن به توحید ناب در پرتو ولایت است» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۸، ص ۳۵۶).

اگرچه عنوان این پژوهش به نقد گفتمان کلی «عرفان‌های نوظهور» اشاره دارد و کتاب معجزه شکرگزاری به‌عنوان نماینده برجسته‌ای از این جریان فکری واجد شاخصه‌های عام آن است، اما لازم به تصریح است که یافته‌ها و تحلیل‌های ارائه شده در این مقاله، مستقیماً متوجه محتوای همین اثر خاص است. باین‌حال از آنجا که مبانی معرفتی و روش‌های به‌کار

رفته در این کتاب، در دیگر آثار این عرفان‌ها نیز مشترک است، الگوی تحلیلی سه‌بعدی پیشنهادی (شریعت، عقل و ولایت) می‌تواند به عنوان چارچوبی روش مند برای نقد دیگر مصادیق این جریان نیز به کار گرفته شود.

این مقاله می‌کوشد برای نخستین بار، با تبیین مبانی شکرگزاری توحیدی و عرفان اسلامی براساس میزان‌های سه‌گانه علامه و با روش تحلیل انتقادی محتوای کیفی، جریان معنویت خودیاری و عرفان سکولار را با مطالعه موردی کتاب معجزه شکرگزاری^۱ بررسی کند.

پیشینه پژوهش

مطالعه حاضر در سه حوزه «الهیات و تفسیر قرآن»، «فلسفه و عرفان اسلامی» و «مطالعات انتقادی گفتمان‌های مدرن» قرار می‌گیرد. پیشینه پژوهش را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد: الف) مطالعات مربوط به عرفان و تفسیر قرآن از منظر علامه طباطبایی، ب) پژوهش‌های انتقادی در باب عرفان‌های نوظهور و گفتمان توسعه فردی و ج) مطالعاتی که به صورت خاص به خوانش قرآن در این گفتمان‌ها پرداخته‌اند.

خلاً اصلی، نبود پژوهشی نظام‌مند است که با مبانی علامه، به نقد گفتمان توسعه فردی و عرفان‌های نوظهور، با محوریت بازخوانی آن‌ها از مفاهیم قرآنی بپردازد.

بخش اول: مطالعات مربوط به علامه طباطبایی و نظام فکری او

این حوزه از پژوهش‌ها بسیار غنی است و به چند شاخه تقسیم می‌شود:

- عرفان نظری و عملی در اندیشه علامه

آثار خود علامه، به‌ویژه تفسیر المیزان و کتاب رسائل توحیدی مانند رساله‌الولایه، اصلی‌ترین

۱. کتاب معجزه سپاسگزاری اثر راندا برن با ترجمه فرناز حبیبی، از پرفروش‌ترین آثار در حوزه خودیاری و توسعه فردی است. این کتاب با شعار «با سپاسگزاری، معجزه را به زندگی خود دعوت کنید»، بر این ایده متمرکز است که شکرگزاری به عنوان یک «تکنیک قدرتمند» می‌تواند برای جذب ثروت، سلامتی و شادی بیشتر به کار رود. برن با ارائه تمرین‌های عملی مانند «نوشتن لیست سپاسگزاری»، مدعی است که با تغییر فرکانس ذهنی، می‌توان قوانین کائنات را به نفع خود تغییر داد. این اثر نمادی از معنویت‌های سکولار است که مفاهیم دینی را در خدمت اهداف مادی قرار می‌دهد.

منابع هستند. در این آثار، علامه به تبیین مبانی هستی‌شناختی عرفان حقیقی (وحدت وجود، تشأن و مراتب ظهور حق)، سیروسلوک عرفانی (از شریعت تا ولایت) و رابطه عقل و شهود می‌پردازد. پژوهش‌های ثانویه مانند مبانی و اصول عرفان نظری اثر سید یدالله یزدان‌پناه و کشف و شهود در عرفان اسلامی اثر نجمه حسن‌پور، به تحلیل و تبیین مبانی و اصول عرفان اسلامی پرداخته‌اند.

- روش تفسیری علامه (قرآن به قرآن)

آثاری مانند علامه طباطبایی و تفسیر المیزان اثر محمدهادی معرفت و روش علامه طباطبایی در تفسیری المیزان اثر علی الاوسی، به تحلیل روش منحصر به فرد علامه در تفسیر قرآن و مکتب تفسیری او می‌پردازند. این روش که بر فهم آیات براساس خود قرآن و دوری از تفسیر به رأی استوار است، به پژوهش حاضر ابزاری قدرتمند می‌دهد تا تفسیرهای گزینشی قرآن در گفتمان توسعه فردی را نقد کند.

- انسان‌شناسی و هدف زندگی

مقالات و کتاب‌های بسیاری به انسان‌شناسی علامه در المیزان پرداخته‌اند مانند انسان از آغاز تا انجام ترجمه صادق لاریجانی که در این آثار، کمال نهایی انسان را «قرب به خداوند» و «عبودیت» می‌دانند، نه صرف دستیابی به موفقیت مادی یا آرامش روانی. این نگاه، در تقابل مستقیم با انسان‌نگاری (اومانیزم) حاکم بر گفتمان توسعه فردی قرار می‌گیرد.

بخش دوم: مطالعات انتقادی پیرامون عرفان‌های نوظهور و گفتمان توسعه فردی

- نقد عرفان‌های نوظهور از منظر اسلامی

آثاری مانند درآمدی بر عرفان حقیقی و عرفان‌های کاذب اثر احمدحسین شریفی و کتاب شریعت و طریقت اثر غلامرضا سلیم، به صورت عمومی به نقد این جریان‌ها پرداخته و ویژگی‌هایی مانند بی‌اعتنایی به شریعت، فردگرایی افراطی، اباحه‌گری و التقاط را در آنها برشمرده‌اند.

بخش سوم: مطالعات مرتبط با خوانش قرآن در گفتمان توسعه فردی (خلاصه اصلی)

این بخش از پیشینه بسیار ضعیف و پراکنده است. برخی مقالات در مجلات

اسلامی-پژوهشی به صورت موردی به تحریف مفاهیم دینی (مانند قانون جذب) پرداخته‌اند، اما هیچ کدام به صورت نظام مند به بازخوانی انتقادی چگونگی استفاده این گفتمان از آیات قرآنی نپرداخته‌اند.

سکولاریزاسیون مفاهیم دینی: تحلیل فرایند تحریف معنویت در گفتمان‌های مدرن
 سکولاریزاسیون مفاهیم دینی به فرایندی اطلاق می‌شود که در آن مفاهیم ناب دینی از بستر الهیاتی خود جدا شده و در چارچوبی مادی و سکولار بازتعریف می‌گردند. این پدیده به ویژه در گفتمان‌های مدرن مانند عرفان‌های نوظهور و توسعه فردی به وضوح قابل مشاهده است.

مبانی نظری سکولاریزاسیون

برگر (Berger) تعریف سه لایه‌ای (سطح نهادی، سطح فرهنگی و سطح فردی) از سکولاریزاسیون ارائه می‌دهد و تأکید می‌کند که سکولاریزاسیون به معنای نابودی دین نیست بلکه به معنای تغییر جایگاه دین از یک «واقعیت مسلّم و فراگیر» به یک «گزینه انتخابی در کنار سایر گزینه‌ها» است. او در نظریه کلاسیک خود، سکولاریزاسیون را به عنوان «افول نفوذ اجتماعی نهادها و نمادهای دینی» در جوامع مدرن تعریف می‌کند (برگر، ۱۳۸۵، ص ۱۰۷) که این فرایند منجر به خصوصی شدن دین و جدا شدن آن از عرصه عمومی می‌شود.

مکانیزم‌های سکولاریزاسیون مفاهیم دینی

در گفتمان‌های مدرن، این فرایند از طریق سه مکانیزم اصلی صورت می‌پذیرد:

۱. **کالایی شدن معنویت:** کارت و کینگ در کتاب فروش معنویت نشان می‌دهند که چگونه مفاهیم دینی به کالاهایی برای مصرف تبدیل می‌شوند؛ (Carrette, J. R. & King. 2005. 34) به عنوان مثال مفهوم «شکرگزاری» در کتاب معجزه شکرگزاری به تکنیکی برای جذب ثروت تقلیل می‌یابد. نویسنده کتاب با ابزارانگاری شکر و با جمله کلیدی «هدف نهایی شکر، رسیدن به هرآنچه می‌خواهی: سلامت، ثروت، عشق، شادی» (برن، ۲۰۱۲، ۱۷)

شکرگزاری را نه یک غایت، بلکه وسیله‌ای برای رسیدن به خواسته‌های مادی تقلیل داده است و در مقابل، قرآن می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الشَّاكِرِينَ» (آل عمران: ۱۳۴) به این معنی که غایت محبت خداوند است، نه ثروت.

۲. **خصوصی‌سازی و فردی شدن تجربه دینی:** هیلز (Heelas) و وودهد (Woodhead) اشاره می‌کنند که در معنویت‌های نوظهور، «تجربه شخصی جایگزین حقیقت عینی می‌شود» (Wood head, Linda, 2005, 6). این امر منجر به نسبی‌گرایی و از بین رفتن معیارهای عینی در سلوک معنوی می‌شود.

۳. **نسبی‌گرایی:** در فرآیند سکولاریزاسیون، دین دیگر «حقیقت مطلق» نیست، بلکه یک «گزینه» در کنار سایر گزینه‌ها محسوب می‌شود.

زمینه‌های اجتماعی جذابیت عرفان‌های نوظهور

پرسش بنیادین دیگری که این پژوهش را تعمیق می‌بخشد، این است که چرا قرائت سکولار و ابزارانگارانه‌ای از معنویت همان‌گونه که در کتاب معجزه شکرگزاری تجلی یافته تا این حد برای انسان مدرن جذابیت دارد؟ پاسخ این پرسش را باید در سه زمینه کلانی جست‌وجو کرد که حیات انسان معاصر را شکل داده است:

- تسلط منطق سرمایه‌داری: در جامعه‌ای که کالایی شدن همه چیز به قاعده مسلط تبدیل شده است، معنویت نیز از این قاعده مستثنی نیست. گفتمان‌های جدید، دین را از یک «امر قدسی» به یک «کالای مصرفی» تبدیل می‌کند. این «معنویت بازارمحور»، پاسخی است به نیاز انسان برای خروج از بحران‌های معنوی، بدون نیاز به خروج از چارچوب ذهنی مصرف‌گرا.

- فردگرایی افراطی و گریز از تکلیف جمعی: انسان مدرن، محصور در فردگرایی لیبرال، در جست‌وجوی راه‌حلهایی است که بار مسئولیت‌پذیری اخلاقی و اجتماعی را از دوش او بردارد. عرفان‌های نوظهور با حذف شریعت و تکالیف جمعی، «معنویت بدون دین نهادی» و «رستگاری بدون حسابرسی» عرضه می‌کنند. این معنویت، برحق فرد برای شاد بودن تأکید می‌ورزد، نه بر تکلیف او در قبال خدا و جامعه.

- اضطراب هستی‌شناختی در جهان پیچیده: جهان سیال و نامطمئن مدرن، برای بسیاری،

اضطراب‌آفرین است. این گفتمان‌ها با ارائه فرمول‌های ساده و قطعی (مانند ۳ گام برای جذب ثروت)، توهم کنترل بر سرنوشت را به فرد القا می‌کنند. آن‌ها جهان را به یک «ماشین قابل پیش‌بینی» تقلیل می‌دهند که با ورودی‌های صحیح (افکار مثبت، شکرگزاری)، خروجی مطلوب (ثروت، شادی) تولید می‌کند. این امر، پاسخی به نیاز روان‌شناختی به قطعیت و امنیت در جهانی سراسر احتمالی و پرریسک است.

علامه طباطبائی در تفسیر المیزان، ذیل آیه «و ما خلقت الجنَّ و الإنس إلا ليعبدون» (ذاریات: ۵۶) تأکید می‌کند:

«مقصود از عبادت، همان معرفت و شناختی است که باعث نزدیکی به خداوند می‌گردد... و حقیقت این عبادت، تسلیم محض در برابر حق است که نتیجه آن، رسیدن به کمال حقیقی و تقرب به خدای متعال می‌باشد.» (المیزان، ج ۱۸، ص ۵۳۶) در مقابل، «معنویت بازارمحور» عبادت را به یک تکنیک خودمحور تبدیل می‌کند که در آن، انسان به جای تسلیم در برابر حق، به دنبال تسخیر کائنات برای تأمین خواسته‌های خود است. در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت که عرفان‌های نوظهور، در حقیقت، پاسخی ناکارآمد اما جذاب به بحران‌های معنوی جهان مدرن هستند. آن‌ها نیاز به معنا را تشخیص می‌دهند، اما پاسخی تقلیل‌یافته و خودمدار ارائه می‌کنند که در نهایت، تنها بر بحران‌های اصالت و تنهایی انسان می‌افزاید.

سه‌گانه معرفتی علامه طباطبائی: شریعت، عقل برهانی و کشف شهودی

علامه طباطبائی برای نیل به حقیقت و سعادت انسان، یک نظام معرفتی سه‌وجهی به‌هم‌تنیده را ارائه می‌دهد. این سه‌گانه، که ریشه در سنت فلسفی-عرفانی اسلامی دارد، در آثار او به‌ویژه تفسیر المیزان و رساله‌الولایه بسط یافته است و معیاری اساسی برای تمایز نهادن بین عرفان اصیل اسلامی و جریان‌های عرفانی نوظهور و سکولار فراهم می‌آورد.

۱. شریعت (نقل و حیانی)

شریعت نزد علامه، صرفاً یک مجموعه قوانین ظاهری نیست، بلکه مجاری فیض الهی و تنها مسیر مطمئن برای رسیدن به کمال انسانی است. شریعت با منبع و حیانی خود (قرآن و سنت معصومین)، چارچوب هنجاری و عملی حیات فردی و اجتماعی را تعیین می‌کند. علامه در

المیزان بر این نکته اصرار می‌ورزد که هر ادعای معنوی که خارج از این چارچوب باشد، از اساس باطل است: «دین اسلام برنامه زندگی سعادتمندانه است و برای تمام شئون زندگی انسان دستور دارد... و آنچه امروز به نام عرفان اسلامی خوانده می‌شود، اگر مخالف با کتاب و سنت باشد، از اسلام بیرون است» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱، ص ۸).

۲. عقل برهانی (حکمت نظری)

علامه برخلاف برخی صوفیان که عقل را طرد می‌کنند، آن را «حجت باطنی» می‌داند که مکمل و تصدیق‌کننده «حجت ظاهری» (نقل) است. وظیفه عقل، استدلال و ارائه برهان برای تبیین و تثبیت مبانی اعتقادی است تا از افتادن به ورطه تحیر و ظن جلوگیری کند. عقل از دیدگاه او، ابزار کشف نظام آفرینش و مقدمه‌ای ضروری برای رسیدن به معرفت بالاتر است. او در آغاز المیزان می‌نویسد: «اولین گام در فهم دین، استفاده از عقل است در آنچه که مربوط به اصول دین می‌شود» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱، ص ۶). این عقل، همان عقل فلسفی برهانی است که در حکمت متعالیه ملاصدرا تجلی یافته است.

۳. ولایت (عرفان عملی)

این مرحله، اوج سیر تکاملی انسان و نتیجه التزام عملی به شریعت و تعمیق عقلی معارف است. در این مرحله، نفس پس از تزکیه و مجاهدت، به ادراک حضوری و شهود قلبی حقایق نائل می‌آید. این مقام، ولایت نام دارد که در نظام فکری علامه، دنباله نبوت و توسط اهل بیت اداره می‌شود. او در رساله‌الولایه تصریح می‌کند: «ولایت، ریاستی است الهی و روحانی که به سبب آن، سالک بتواند نفوس دیگر را به سوی خدا رهنمون شود... و این مقام، از طریق کشف و شهود به دست می‌آید، نه استدلال و نظر» (طباطبایی، ۱۳۹۹، ص ۵۴). این شهود، نه یک تجربه شخصی، بلکه علمی یقینی است که با موازین شرع و عقل سلیم مطابقت دارد.

پیوند سه‌گانه و یک نظام یکپارچه

نوآوری علامه در ارائه این سه‌گانه، نه در اجزای آن، که در تبیین رابطه دیالکتیکی بین

آن‌هاست. این سه عنصر، همچون اضلاع یک مثلث هستند که فقدان یا ضعف هر یک، کل نظام معرفتی را دچار اختلال می‌کند. شریعت بدون عقل به ظاهرگرایی و جمود می‌انجامد. عقل بدون شریعت به عقیم ماندن در حد نظریه‌پردازی‌های بی‌ثمر و گاه انحرافی می‌گراید. ادعای کشف بدون پشتوانه شریعت و عقل، بزرگ‌ترین منبع انحراف است و به «عرفان‌های نوظهور» می‌انجامد که در آن، تجربه شخصی جای حقیقت عینی را می‌گیرد.

علامه میزان‌های سه‌گانه را چنین تبیین می‌کند: «شریعت، صراط مستقیم توحید عملی است؛ هر سلوکی که در برابر آن قرار گیرد، ضلال است» (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۱۶، ص ۳۵۷) و عقل نقلی «کشف بدون تمسک به نقل، دچار توهم است؛ عقل بدون کشف، در ظلمت باقی است» (طباطبائی، ۱۴۱۷، ص ۶۸) و ولایت «اولیاء کسانی هستند که تشریع در ایشان به مقام ولایت رسیده و امرشان با امر الهی یکی شده است» (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۹، ص ۳۳۰).

تبیین نسبت عرفان حقیقی و روان‌شناسی مثبت‌نگر

یکی از پرسش‌های محوری این پژوهش، نسبت‌سنجی میان عرفان حقیقی و روان‌شناسی مثبت‌نگر است؛ دو منظومه‌ای که هر دو به «شکوفایی انسان» می‌پردازند، اما از مبانی و غایات متفاوتی برخوردارند. تحلیل این نسبت در پرتو الگوی سه‌بعدی علامه طباطبائی، تمایزی بنیادین را آشکار می‌سازد.

روان‌شناسی مثبت‌نگر، با تمرکز بر مفاهیمی چون «شادی»، «امید» و «رضایت از زندگی»، شکرگزاری را عمدتاً به‌عنوان یک تکنیک سودمند برای ارتقا بهزیستی روان‌شناختی و تقویت عواطف مثبت معرفی می‌کند. در این نگاه، شکرگزاری یک هدف نهایی دنیوی است که غایت آن، بهبود کیفیت زندگی در همین جهان مادی است. در مقابل، عرفان حقیقی، ضمن آن‌که فواید روان‌شناختی شکرگزاری را نفی نمی‌کند، آن را در یک چارچوب متعالی و توحیدی قرار می‌دهد. در این منظومه شکرگزاری، یک «عبودیت وجودی» است، نه یک «تکنیک روان‌شناختی». شکر حقیقی، نتیجه طبیعی «معرفت» به منعم حقیقی و درک «ربط وجودی» انسان به اوست؛ بنابراین فواید روان‌شناختی آن، نتایجی عرضی و نه غایاتی ذاتی هستند. غایت شکرگزاری، «قرب الهی» است، نه «احساس شادی». درحالی‌که روان‌شناسی

مثبت‌نگر، شادی را غایت نهایی می‌داند. علامه، شادی و آرامش را پیامد طبیعی و ثانویه اتحاد با مبدأ کل (قرب به خدا) می‌داند. این شادی، کیفیتی وجودی و پایدار است، نه یک حالت عاطفی ناپایدار.

شکرگزاری در گفتمان علامه، «ضدخودبینی» است، درحالی‌که در روان‌شناسی مثبت‌نگر، «خدمت‌کننده به‌خود» است. در الگوی علامه، شکرگزاری منجر به فناء فی‌الله و زوال انانیت می‌شود؛ زیرا توجه سالک را از خود (نفس) به‌سوی معبود (الله) معطوف می‌کند، اما در گفتمان توسعه فردی مبتنی بر روان‌شناسی مثبت‌نگر، شکرگزاری در نهایت برای تقویت خود و دستیابی به خواسته‌های فردی به‌کار می‌رود.

بنابراین می‌توان نسبت این دو را چنین ترسیم کرد: عرفان حقیقی، حقیقتی فراشونده است که روان‌شناسی مثبت‌نگر را به‌عنوان بُعدی نازل و دنیوی در خود جای می‌دهد و بر آن احاطه دارد. به‌بیان‌دیگر روان‌شناسی مثبت‌نگر، سایه‌ای دنیوی و ناقص از حقیقت متعالی شکر را نشان می‌دهد، درحالی‌که عرفان ناب اسلامی، حقیقت کامل و غایت‌مند آن را ارائه می‌کند. این تحلیل، علت بنیادی‌ترین انحراف کتاب معجزه شکرگزاری را توضیح می‌دهد: تقلیل یک «فضیلت وجودی متعالی» به یک «مهارت روان‌شناختی دنیوی».

مقایسه «شکر» در گفتمان توسعه فردی و «توحید» در اندیشه علامه طباطبایی

در صفحه ۱۷ کتاب می‌خوانیم: «هدف نهایی شکر، رسیدن به هرآنچه می‌خواهی: سلامت، ثروت، عشق، شادی». این غایت، با «توحید ناب» علامه که «فناء فی‌الله و بقاء بالله» است (طباطبایی، ۱۳۹۹، فصل ۵) در تضاد است. این نگاه، در تقابلی آشکار با غایت‌شناسی عرفان ناب اسلامی، آن‌گونه که علامه طباطبایی تبیین کرده، قرار می‌گیرد. برای درک عمق این تضاد، باید به تحلیل مبانی هر دو سو پرداخت.

۱. هدف در گفتمان توسعه فردی: انسان‌محوری و اصالت سودمندی

در این پارادایم، «شکرگزاری» به یک تکنیک روان‌شناختی بازارپسند تقلیل می‌یابد. ویژگی‌های این نگاه عبارت‌اند از:

الف) ابزارانگاری: شکرگزاری یک وسیله برای کسب منافع مادی و دنیوی بیشتر است. ارزش ذاتی ندارد، بلکه ارزش آن به میزان کارایی‌اش در «جذب» چیزهای مطلوب بستگی

دارد.

ب) انسان مرکزی: محور عالم، «خواست و اراده انسان» است. خدا یا کائنات در این سیستم، همچون دستگاهی خودکار عمل می‌کنند که باید با وارد کردن رمز «شکرگزاری»، خروجی مورد نظر (سلامت، ثروت...) را تحویل دهند. این نگاه، در واقع بازتولید کهن‌الگوی «جادو»^۱ در قالبی مدرن است.

هدف نهایی، انباشت لذت و دفع رنج و درد در همین زندگی مادی است. کمال انسان در به‌دست‌آوردن است، نه در تحول وجودی.

۲. هدف در اندیشه علامه طباطبایی: خدامحوری و اصالت قرب

علامه طباطبایی در تبیین عرفان اسلامی، غایت نهایی حیات انسان را قرب به خداوند و تحقق عبودیت می‌داند. این مسیر در پرتو توحید معنا می‌یابد که کامل‌ترین بیان آن، «فناء فی الله و بقاء بالله» است.

فناء فی الله: به معنای زائل شدن صفات مذموم نفسانی و رفع حجاب‌های ظلمانی که مانع از ادراک حضور حق می‌شوند. سالک در این مرحله، به این درک نائل می‌شود که وجود مستقلی از خود ندارد و وجودش عین ربط و وابستگی به خداوند است. «سالک چون به مقام فنا برسد، خودی خود را نمی‌بیند و از خود خبری ندارد... زیرا که وجودش و همه کمالاتش را ظهور حق و تجلی او می‌داند» (طباطبایی، ۱۳۹۹، ص ۸۷).

بقاء بالله: پس از مرحله فناء، بقای بعد از فناء حاصل می‌شود. در این مرحله، سالک با چشم باز حقیقت به جهان می‌نگرد و می‌فهمد که همه چیز، مظهر اسماء و صفات الهی است. وجودش، علمش، قدرتش همگی بالله (به اذن و مشیت خدا) است.

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، ذیل آیات بسیاری به غایت نهایی حیات انسان اشاره می‌کند؛ به عنوان مثال در تفسیر آیه «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ؛ و جن و انس را

۱. کهن‌الگوی جادو در گفتمان مدرن «توسعه فردی» و «قانون جذب» بازتولید می‌شود، با این تفاوت که به جای طلسم و ورد، از «تکنیک‌های مثبت‌اندیشی» و «شکرگزاری» استفاده می‌کند. ساختار ذهنی یکسان است. قانون شباهت: «مانند، مانند را جذب می‌کند»؛ به تعبیری افکار مثبت، نتایج مثبت می‌آورند (Hutson, 2012, 45).

نیافریدم مگر برای این که مرا بپرستند» (ذاریات: ۵۶)، به صراحت بیان می‌کند که هدف آفرینش، عبادتی است که به «شناخت» و «قرب» منتهی می‌شود.

«مقصود از عبادت، همان معرفت و شناختی است که باعث نزدیکی به خداوند می‌گردد... و حقیقت این عبادت، تسلیم محض در برابر حق است که نتیجه آن، رسیدن به کمال حقیقی و تقرب به خدای متعال می‌باشد» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۸، ص ۵۳۶). این بیان نشان می‌دهد که عبادت از دیدگاه علامه، نه مجموعه‌ای از اعمال ظاهری خشک و بی‌روح، بلکه یک سیر وجودی و تحول درونی است که غایت آن «قرب» به خداوند است. علامه در رساله‌الاولیه که چکیده‌ای از دیدگاه‌های عرفانی اوست، به تبیین مرحله «فناء» می‌پردازد. وی فناء را نه به معنای نابودی و نیستی، بلکه به معنای زوال دیدگاه خودمحوری و انانیت می‌داند. «فناء در توحید، آن است که بنده در مقام مشاهده، جز خدا را نبیند... و این معنا را به عبارت دیگری می‌توان چنین بیان کرد که بنده، خود را فانی در خدا ببیند؛ یعنی هستی خود را عین وابستگی و تعلق به خدا ببیند، نه این که برای خود استقلال قائل باشد» (طباطبایی، ۱۳۹۹، ص ۸۷).

فناء به معنای درک شهودی این حقیقت فلسفی است که وجود انسان وابسته و نیازمند است و وجود حقیقی تنها از آن خداست. این همان توحید وجودی است. پس از مرحله فناء، مرحله «بقاء» فرامی‌رسد. این بقاء، به معنای بازگشت به خود پیشین نیست، بلکه بقایی نوین است که در آن، سالک با چشمی بینا و حقیقت‌نگر به جهان می‌نگرد، «اما بقاء پس از فناء، بدان معناست که انسان پس از محو شدن از خود، به بقای الهی پایدار می‌ماند... در این حالت، بنده به مقامی می‌رسد که همه چیز را از خدا می‌بیند و برای خدا می‌بیند. اراده‌اش، اراده خدا و عملش، عمل خدا می‌شود» (همان، ص ۸۸).

این، والاترین مرحله عبودیت است که در آن، هیچ خواسته و اراده‌ای جز خواست خداوند در سالک باقی نمی‌ماند. این مفهوم، عیناً برگرفته از حدیث قدسی «قرب نوافل» است که در منابع اسلامی آمده است: «نزدیکی من به بندهام با انجام نوافل (مستحبات) است تا هنگامی که او را دوست بدارم و زمانی که دوستش بدارم، من گوش او می‌شوم که با آن می‌شنود و چشم او که با آن می‌بیند» (کافی، ج ۲، ص ۳۵۲). بر این اساس، سیر تکاملی انسان از نگاه طباطبایی را می‌توان این گونه ترسیم کرد که شریعت آغاز راه با عمل به

دستورهای الهی برای پالایش نفس است و عقل بهره‌گیری از استدلال برهانی برای درست‌سازی مبانی فکری و درک عقلی وابستگی وجودی به خدا و عرفان (کشف و شهود)، درک حضوری و شهودی همان حقیقتی که عقل به آن رسیده بود، که اوج آن فناء فی‌الله (درک وابستگی وجودی) و سپس بقاء بالله (دیدن خدا در همه چیز) است و هدف و غایت قرب و رسیدن به برترین درجه عبودیت، که در آن انسان به‌عنوان نمایشگر کامل اسماء و صفات الهی ظهور می‌کند. این نگاه، در تقابلی بنیادین با گفتمان‌های توسعه فردی قرار دارد که غایت نهایی را در افزایش دارایی‌های مادی و تمتعات نفسانی انسان می‌دانند، نه در زوال خودبینی او در برابر معبود یگانه.

۳. جایگاه «شکر» در این نظام توحیدی

در این منظومه فکری، شکرگزاری هرگز یک «تکنیک» برای «گرفتن» بیشتر نیست، بلکه یک «حالت وجودی» و «نتیجه» یک معرفت توحیدی است.

شکر به‌مثابه شناخت: شکرگزار واقعی کسی است که می‌داند هر نعمتی از جانب خداوند است: «وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ؛ و هر نعمتی که برای شماست، از جانب خداست» (نحل: ۵۳). این شناخت، محصول عقل برهانی و کشف شهودی است.

شکر به‌مثابه عبادت: شکر، استفاده از نعمت در مسیری است که منعم حقیقی راضی باشد؛ بنابراین غایت شکر، خشنودی خدا است، نه افزایش نعمت برای خود.

شکر به‌مثابه نتیجه قرب: انسان هرچه به خدا نزدیک‌تر شود، حضور نعمت‌های او را بیشتر و دقیق‌تر درک می‌کند و بی‌اختیار زبانش به حمد و سپاس گشوده می‌شود؛ بنابراین شکر ثمره سلوک است، نه وسیله جذب مادیات.

در صفحه ۴۲ آمده است: «نیازی نیست رفتارت را تغییر دهی؛ کافی است احساس خوب داشته باشی تا قانون جذب کار کند». علامه اما در ذیل آیه «وَأَشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُوا؛ و برای من سپاسگزاری کنید و ناسپاسی نکنید» (بقره، ۱۵۲) می‌نویسد: «کفران، ترک طاعت و ارتکاب معصیت است؛ پس شکر واقعی، هم اقرار زبان است و هم عمل صالح» (طباطبائی، ۱۴۱۷ ق، ج ۲، ص ۱۰۶)؛ بنابراین هر شکری که مصرفِ نعمت را در حرام یا اسراف توجیه کند، کفران است.

جمع‌بندی تحلیلی: تضاد در هستی‌شناسی و انسان‌شناسی

این دو نگاه، نه تنها در غایت، بلکه در هستی‌شناسی و انسان‌شناسی نیز با یکدیگر در تضاد ریشه‌ای هستند. نگاه توسعه فردی، هستی‌شناسی را به یک ماشین مبادله تقلیل می‌دهد. در مقابل، علامه، هستی را تجلی خداوند و مظهر رحمت و جمال او می‌داند. در نگاه توسعه فردی، انسان یک مصرف‌کننده است که باید بیشتر به‌دست آورد، اما در نگاه علامه، انسان یک عابد بالقوه است که باید به کمال وجودی خود (قرب به خدا) نائل شود.

نتیجه آن‌که، جمله کتاب مذکور، مفهوم شکر را از یک فضیلت اخلاقی-الهیاتی به یک استراتژی خودیاری سکولار تبدیل کرده که غایت آن کاملاً در تضاد با غایت نهایی حیات انسان از منظر عرفان حقیقی اسلامی است. این تحریف، مصداق بارز «سکولاریزاسیون مفاهیم دینی» است که در آن، محتوای متعالی یک مفهوم دینی تهی شده و با محتوایی مادی پر می‌شود.

عقل

در منظومه فکری علامه طباطبایی، عقل برهانی و حکمت نظری، جایگاهی رفیع و نقشی بی‌بدیل به‌عنوان مصحح مبانی و معیار سنجش معرفت ایفا می‌کند. وظیفه محوری عقل برهانی از منظر ایشان، تدوین و تنقیح مبانی اعتقادی از طریق استدلال‌های منطقی و برهان‌های یقین‌آور است. علامه در مقدمه تفسیر المیزان، با صراحت این نقش زیربنایی را تشریح می‌کند: «اولین گام در فهم دین، استفاده از عقل است؛ زیرا که عقل، حجت و دلیل خداوند در درون انسان است» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱، ص ۶).

در صفحه ۶۳ کتاب معجزه شکرگزاری می‌گوید: «انرژی شکر مانند آهن ربایی است که هرچه در ذهن داری را به‌سویت می‌کشد». این ادعا، علّت و معلول غیبی بی‌واسطه را بدون سند عقلی یا نقلی عرضه می‌کند؛ درحالی‌که علامه در رساله التوحید تأکید می‌کند: «هر ادعای علّیت غیبی باید با برهان عقلی یا سند نقلی اثبات شود؛ در غیر این صورت، توهّم است» (طباطبایی، ۱۴۰۹ ق، ص ۶۸).

بنابراین از منظر علامه طباطبایی، عقل، برهانی پایه‌گذار، روشن‌گر و محافظ راه شناخت

است. این عقل، مقدمه‌ای ضروری و اجتناب‌ناپذیر برای هرگونه سیر و سلوک معنوی است که بدون آن، هر ادعای کشف و شهودی، فاقد اعتبار و در معرض انحطاط به خرافه یا انحراف است.

ولایت

در اندیشه علامه طباطبائی، ولایت به معنای اقصی درجه قرب به خداوند و نتیجه نهایی سیر تکاملی انسان در مسیر عبودیت است. ولایت، مقامی است که در آن، سالک پس از طی مراحل شریعت و عقل و تزکیه نفس، به چنان درجه‌ای از معرفت و فنای در خدا می‌رسد که اراده‌اش در اراده الهی ذوب می‌شود. علامه در رساله‌الولایه تصریح می‌کند:

«ولایت، ریاستی است الهی و روحانی که به سبب آن، سالک بتواند نفوس دیگر را به سوی خدا رهنمون شود...» (طباطبائی، ۱۳۹۹، ۵۴). پایه این ولایت، توحید افعالی است؛ یعنی درک این حقیقت که هر فعل و تأثیری در جهان، از آن خداست و دیگران تنها ظاهر و مظهر اویند؛ بنابراین هرگونه سپاس و عبادتی باید منحصرراً برای او باشد.

در کتاب معجزه شکرگزاری می‌خوانیم: «وقتی تو در فرکانس سپاسگزاری هستی، چیزهای مثبت بیشتری را به سمت خود جذب می‌کنی» (برن، ۲۰۱۲م، ص ۲۳).

در این نگاه، کائنات به عنوان یک قدرت مستقل یا یک سیستم مبادله‌گر تصویر می‌شود که به صورت خودکار و مکانیکی به احساسات انسان پاسخ می‌دهد. شکر، یک تکنیک برای جذب منافع مادی است. «برای پولتان سپاسگزار باشید، برای خانه‌تان سپاسگزار باشید، برای بدن‌تان سپاسگزار باشید. این سپاسگزاری، مقدار بیشتری از همان چیزها را به سمت شما جذب می‌کند» (برن، ۲۰۱۲م، ص ۴۵). شکر نه برای منعم، بلکه برای نعمت است. این نگاه، منجر به تعلق‌افزایی و دلبستگی بیشتر به دنیا می‌شود، درحالی‌که در نگاه اسلامی، شکر باید باعث زهد و عدم تعلق به خود نعمت شود.

در صفحه ۷۹ می‌خوانیم: «سپاسگزاری را به کائنات بفرست؛ کائنات مانند صراف است که پس می‌دهد». این بیان، شکر را به مخلوق یا «فرکانس کیهان» عرضه می‌کند. اما علامه در رساله‌الولایه تصریح می‌کند: «شکر حقیقی، عبودیت در برابر خداست؛ هر شکری که به غیر خدا باشد، شرک است» (طباطبائی، ۱۳۹۹، ص ۸۷).

علامه با استناد به آیات و روایات، شکر را یک فعل وجودی می‌داند که تنها در پرتو ولایت معنا می‌یابد. او در تفسیر آیه «اعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا؛ الله را بپرستید و چیزی را شریک او قرار ندهید» (نساء، ۳۶) می‌گوید: «شکرگزاری از انعام، داخل در عبادت است... و هر شکری که برای غیر خدا باشد، در حقیقت عبادت برای غیر خداست و این شرک است» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۴، ص ۴۰۳). علامه توضیح می‌دهد که شکر حقیقی، نتیجه معرفت است. کسی که به مقام توحید افعالی رسیده باشد، می‌داند که «وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ» هر نعمتی که دارید از خداست» (نحل، ۵۳)؛ بنابراین شکر خود را تنها به خدا عرضه می‌دارد. این شکر، مقدمه رسیدن به ولایت است؛ زیرا قلب را از تعلق به غیر خدا پاک می‌کند.

جمله «سپاسگزاری را به کائنات بفرست» که در کتاب آمده، مصداق بارز شرک در عبادت است؛ زیرا شکر را که عالی‌ترین شکل عبادت است، از معبود حقیقی به مخلوق «کائنات» منتقل می‌کند. این نگاه، الهیات را به یک مکانیزم مبادله مادی تقلیل می‌دهد و انسان را در سطحی‌ترین لایه‌های وجودی خود (خواسته‌های مادی) نگه می‌دارد، درحالی‌که نگاه ولایی، شکر را پلی به سوی عبور از خود و جهان مادی می‌داند که انسان در آن، نه به دنبال «گرفتن» بیشتر از کائنات، که در پی «دادن» وجود خود به معبود حقیقی است.

در کتاب معجزه شکرگزاری می‌گوید: «شکر تو را به بالاترین نسخه خودت می‌رساند» (برن، ۲۰۱۲ م، ص ۹۵). این سیر، متوقف در «افزایش من» است؛ درحالی‌که عرفان اسلامی سیر «فناء» را طی می‌کند: «فناي ذاتی، صفاتی، افعالی، بقاء بالله» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۹، ص ۲۸۹).

در صفحه ۱۲۱، دستورالعملی ارائه شده است: «هر روز ۲۸ بار بنویس: متشکرم برای...». این ذکر، زبان «نیایش به مخلوق» است؛ درحالی‌که ذکر شکر در قرآن همراه با «استغفار» و «تعظیم» است: «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (بقره، ۱۵۲).

آیه «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (ابراهیم، ۷) در کتاب تفسیر می‌شود: «اگر شکر کنی، کائنات به تو بیشتر می‌دهد». علامه اما می‌گوید: «زیادی نعمت، تابع ادامه اطاعت است؛ اگر شکر با معصیت همراه شود، نعمت زوال می‌یابد» (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۱، ص ۳۱۲).

نتیجه

این پژوهش با هدف نقد نظام‌مند کتاب معجزه شکرگزاری اثر راندا برن، براساس الگوی سه‌بعدی شریعت، عقل و ولایت از منظر علامه طباطبائی انجام شد. یافته‌های تحقیق به‌وضوح نشان می‌دهد که گفتمان حاکم بر این کتاب، در هر سه عرصه، دچار انحراف بنیادین از عرفان ناب اسلامی است:

۱. در محور شریعت: جایگاه مفاهیم دینی همچون شکر، تنزل یافته و به یک «تکنیک روان‌شناختی» و «احساس مثبت» صرف تبدیل شده‌اند. این نگاه، التزام به واجبات و ترک محرمات را نه به‌عنوان یک ضرورت وجودی، که صرفاً در صورت همسو بودن با «جذب موفقیت» مجاز می‌شمارد. این امر، منجر به سکولاریزاسیون شریعت و تبدیل آن به ابزاری در خدمت اهداف مادی می‌شود.

۲. در محور عقل: ادعاهای محوری کتاب، به‌ویژه «قانون جذب»، فاقد هرگونه پشتوانه برهانی عقلی یا سند معتبر نقلی است. ترویج چنین باورهایی، مخاطب را در ورطه ظن‌گرایی و توهم معرفتی قرار می‌دهد و او را از تفکر عقلانی و نقادانه باز می‌دارد.

۳. در محور ولایت: بنیانی‌ترین انحراف این کتاب، حذف خداوند از معادله شکر و عبادت است. با عرضه شکر به «کائنات» یا «فرکانس کیهانی»، در حقیقت، موجودی نامشخص و انتزاعی جایگزین «منعم حقیقی» می‌شود. این نگاه، نه تنها مصداق شرک در عبادت است، بلکه هرگونه امکان رسیدن به قرب الهی را که غایت نهایی انسان است، به‌کلی نفی می‌کند.

از منظر علامه طباطبائی، شکرگزاری حقیقی، اقرار زبانی، معرفت قلبی و اطاعت عملی در برابر خداوند است که در پرتو ولایت معنا می‌یابد. در مقابل، شکر ترسیم شده در معجزه شکرگزاری، فقدان کامل این سه‌گانه را نشان می‌دهد؛ بنابراین، این اثر، گفتمان خودمحورانه‌ای است که با پوششی معنوی، به بازتولید کهن‌الگوی جادو در قالبی مدرن می‌پردازد و در نهایت، انسان را در حصار خودبینی و تمایلات مادی محبوس می‌سازد. این جریان، ضلالت مبین است؛ چرا که مردم را به‌جای هدایت به‌سوی خدا، به‌سوی «خود» و «کائنات» رهنمون می‌سازد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

- اکبریان، رضا (۱۴۰۳). شرح رساله فی الولایه، تهران: مؤسسه تاریخ حکمت و فلسفه در اسلام.
- برگر، پیتر (۱۴۰۲). سایبان مقدس، ترجمه ابوالفضل مرشدی، تهران: ثالث.
- برن، راندا (۲۰۱۲). معجزه شکرگزاری، حبیبی، فریبا تهران: نشر آریانا.
- حسن زاده آملی، حسن (۱۳۹۰). «ولایت و شکر از منظر علامه طباطبائی»، فصلنامه علمی-پژوهشی حکمت و فلسفه، ۲(۶)، ۹۵-۱۴۲.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ق)، تفسیر المیزان، ترجمه موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۴۰۹ق). رساله التوحید، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۹). رساله الولایه، با مقدمه حسن زاده آملی، قم: بوستان کتاب.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۳۲۹ق). الکافی، ترجمه صادق حسن زاده، تهران: قائم آل محمد، ۱۳۸۵
- Carrette, J. R., & King, R. (2005). *Selling spirituality: The silent takeover of religion*. Routledge.
- Wood head, Linda.(2005). *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Wiley/Blackwell.
- Hutson, M. (2012). *The laws of magical thinking: How irrational beliefs keep us happy, healthy, and sane*.

References

The Holy Quran.

Akbarian, R. (1403/ 2024). *Sharḥ-i Risāla fī al-Wilāya* [Commentary on the Treatise on Wilayah]. Tehran: Institute for the History of Islamic Wisdom and Philosophy.

Berger, P. L. (1402/ 2023). *Sāyabān-i Muqaddas* [The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion]. (A. Morshedi, Trans.). Tehran: Sales (Thaleth) Publishers.

Byrne, R. (2012). *Mu'jiza-yi Shukrguzārī* [The Miracle of Gratitude; original title: *The Magic*]. (F. Habibi, Trans.). Tehran: Ariyana Publishers.

Carrette, J. R., & King, R. (2005). *Selling spirituality: The silent takeover of religion*. Routledge.

Hasanzadeh Amoli, H. (1390/2011). Wilāyat va Shukr az Manẓar-i 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī [Wilayah and Gratitude from the Perspective of Allameh Tabatabai]. *Wisdom and Philosophy (Scientific-Research Quarterly)*, 2(6), 95–142.

Hutson, M. (2012). *The laws of magical thinking: How irrational beliefs keep us happy, healthy, and sane*.

Ṭabāṭabā'ī, S. M. H. (1417 AH/ 1996–1997). *Tafsīr al-Mīzān* [Al-Mizan Exegesis]. (S. M. B. Mousavi Hamedani, Trans.). Qom: Islamic Publications Office.

Ṭabāṭabā'ī, S. M. H. (1409 AH/ 1988–1989). *Risāla al-Tawḥīd* [Treatise on Monotheism]. Qom: Islamic Publications Office.

Ṭabāṭabā'ī, S. M. H. (1399/ 2020). *Risāla al-Wilāya* [Treatise on Wilayah]. (Intro. by H. Hasanzadeh Amoli). Qom: Bustan-e Ketab Publishers.

Kulaynī, M. b. Y. (1385/2006–2007). *Al-Kāfī* [The Sufficient Book]. (S. Hasanzadeh, Trans.). Tehran: Qa'im Al-e Muhammad. (Original work published 329 AH).

Wood head, Linda.(2005). *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Wiley/Blackwell.